

Oponentský posudek disertační práce:

Zora Gonczarow, Tragedie a obět': Maďarská a slovenská historiografie 15 let po změně. Praha 2009, rkp., 249 s.

Po pádu systému velmocenských bloků v Evropě a po skončení studené války znovu vystoupila do popředí svébytnost prostoru střední Evropy, její determinující role, ovlivňující politický vývoj, formování a spolužití národů, jež svým vlivem zasahuje celou Evropu, i její význam jako jednoho z míst zrodu moderního nacionalismu. Velkou důležitost pro demokratický, stabilní rozvoj národů, žijících v této oblasti, mají slovensko-maďarské vztahy. Ono „konfliktní společenství“ Maďarů a Nemaďarů se především v dějinách 19. a 20. století stalo neuralgickým místem, které svým vlivem hluboce zasáhlo také další vývoj národní pospolitosti Maďarů a Slováků a má svůj vážný dopad až do současnosti. Při studiu historické literatury maďarské a slovenské provenience je možno se setkat s dvojitým prožíváním maďarských a slovenských dějin, s jejich často rozdílnou interpretací.

Kořeny odlišného nazírání a interpretace klíčových bodů maďarských a slovenských dějin v 19. a 20. století jak v maďarském a slovenském společenském vědomí, tak v maďarské a slovenské historiografii spočívají v zásadních rozdílech společenského vědomí a v souvislosti s tím i politického myšlení, v pojmání a chápání tzv. maďarské otázky a slovenské otázky. Slovenské politické myšlení ještě s daleko větší intenzitou a naléhavostí než politické myšlení dalších sousedních středoevropských států, ať už jako součást nějakého státního celku (Uhry, Československo), nebo v samostatném státě si klade otázku logiky dějinného vývoje, otázku národní identity a otázku historického vědomí, a vztahu těchto otázek k identitě státní a státoprávního uspořádání. Vstupem do nové státnosti se Slováci zbavili maďarizačního útlaku, nezbavili se ale maďarského elementu, který se stal součástí slovenské otázky po celé 20. století. Skutečnost, že příslušníci doposud většinového a vládnoucího národa se stali národnostní menšinou, měla dalekosáhlé důsledky nejen v rovině individuální a psychologické, ale stejně tak mezinárodněpolitické. Od roku 1918 se tak konstantní součástí slovenské otázky staly fenomény „hranice“ a „menšina“, které pak ještě výrazněji vystupovaly do popředí v krizových letech (1938-1939, 1945-1948, 1993). Vznikem samostatné Slovenské republiky v lednu 1993 pak dostala slovenská otázka a její maďarský fenomén novou podobu. Znovu se vynořila otázka národního sebeurčení a územní integrity, ale náhle v obráceném gardu, než tomu bylo v době dualistických Uher. Slovenské politické myšlení tak nelze pochopit bez předchozích souvislostí. Z uvedeného vyplývá, že jedním z determinujících problémů slovenské identity byla a je zpochybňovaná svébytnost. Z lability rámců identity pak vyplývají interpretace, které potlačují staleté historické danosti a jejichž obranný postoj je odpovědí na někdejší křivdy.

Maďarské politické myšlení 19. a 20. století je determinováno třemi zásadními fenomény, které ovlivňovaly jak jednotlivé alternativy možného územně právního a státoprávního uspořádání prostoru střední a východní Evropy, ztělesněné v koncepcích maďarských politických elit, tak praktickou politiku, stejně jako i veřejné společenské mínění. Těmito jevy jsou tzv. maďarství a jeho percepce maďarskou společností, fenomén menšin, respektive vztah maďarské společnosti k národnostním menšinám, a problém „hledání místa v Evropě“. Z porovnání jednotlivých aspektů slovenské a maďarské otázky vysvítá, že existuje jen málo styčných, shodných pohledů, což se promítá i do odlišné percepce dějinných událostí, vystupujících jako klíčové pro obě národní společenství. Společenské a politické vnímání traumatizujících úseků z hlediska dějin slovenského a maďarského národního společenství našlo svůj odraz v národních historiografiích.

Předkládaná disertační práce si stanovila jako cíl přispět k diskusi o kulturní a národní identitě a k diskusi o střední Evropě, a zjistit hlavní tendence současné historiografie ve střední Evropě, a to prostřednictvím srovnání slovenské a maďarské historické literatury zabývající se národními dějinami, která vznikla po tzv. změně režimu, tj. po roce 1989.

Celá práce je členěna do osmi kapitol, které jsou ještě vnitřně členěny. (Na tomto místě si dovoluji vytknout formální nedostatek, týkající se obsahu. Ten není vnitřně strukturován a chybí odkazy na čísla stránek, což je velmi nepřehledné a znesnadňuje orientaci v disertační práci.) V Úvodu autorka upřesňuje hlavní otázky, které si bude klást a předkládá i dvě hypotézy, na základě kterých hodlá testovat maďarskou a slovenskou historiografii. První hypotéza soudí, že historiografie je podřízena národnímu diskursu. Autorka hodlala zjistit, jakými prostředky historiografie ve zmíněných státech vytváří obraz dějin. Druhá hypotéza se vztahuje ke zjištění společné „středoevropské“ dějinné podobnosti. Uvedla, že na základě analýzy slovenské a maďarské historiografie za uplynulých 15 let chce zjistit, co je pro obě historiografie charakteristické a v čem je možno je srovnávat. V druhé kapitole věnované metodologii zmínila postupy, které budou při analýze a komparaci slovenské a maďarské historické produkce použity.

Těžiště práce spočívá ve třech kapitolách, které jsou věnovány analýze slovenské historiografie (III. kapitola), analýze maďarské historiografie (IV. kapitola) a jejich vzájemnému srovnání (V. kapitola).

Kapitolu o slovenské historiografii začíná autorka přehledem o výzkumu národních dějin v letech 1918-1989, aby pak přikročila ke změnám, které se ve slovenské historiografii a historické vědě odehrály po roce 1989. Zmiňuje nové instituce vzniklé po roce 1989, nová témata, která se objevila, jako jsou dějiny církve, dějiny Židů, dějiny každodennosti, dějiny žen. Uvádí přehled časopisů a sborníků, vycházejících po roce 1989, sborníků dokumentů, encyklopedií, a zároveň i symposií a konferencí. Konstatuje, že slovenský výzkum se koncentroval na množství otázek týkajících se identity, kolektivní paměti, historických stereotypů a mýtů a že nová metodologie je srovnatelná s pracemi jiných zemí ve středoevropském kontextu. Dokládá, že politické dějiny zaujímají první místo (uvádí procenta jednotlivých témat), jsou však silně politizovány. Připomíná rivalitu mezi Slovenskou akademií věd reprezentovanou Historickým ústavem a Ústavem slovenských dějin Matice slovenské. V části nazvané Pluralita hlasů: dějiny regionů a národností konstatuje, že dějiny regionů jsou ve slovenské historiografii 20. století více méně marginální a zmiňuje několik prací zabývajících se tímto tématem. Pokud se týče dějin národností, ze stejného zorného úhlu posuzuje zpracování dějin karpatských Němců, slovenských Maďarů, Židů, Rómů a Čechů na Slovensku. Podkapitola Historiografický výzkum je věnována zároveň i přehledu prací k sociálním dějinám a přehledu zahraniční historiografie ke slovenským dějinám. Na závěr autorka uvádí, že slovenská historiografie se nachází v bodě obratu, kdy otěže výzkumu převezme mladá generace nezatížená obdobím československé normalizace, která bude těžit z multietnického a multikulturního světa.

Nejprve musím s lítostí konstatovat, že naděje, která autorka vzbudila v úvodu své práce a také v příložených tezích, v dalších kapitolách ani zdaleka nenaplnila. Vůbec nejde o analýzu, ale jen o povrchní přehled, navíc velmi nesourodý a neuspořádaný. Nevidím žádný smysl v uvedení výčtu nových vysokých škol a počtu konferencí bez rozboru toho, čím se zabývaly, stejně jako jen pouhý výčet nových témat. Stavět na stejnou úroveň literaturu zabývající se dějinami Rómů s literaturou věnovanou postavení Maďarů na Slovensku je zásadní nepochopení problému, nemluvě o tom, že autorka chce srovnávat slovenskou historiografii právě s maďarskou. Pouze uvedla, že před rokem 1989 se o Maďarech psalo málo a že od roku 1989 zájem o toto téma vzrůstal. Jako příklad uvedla dva tituly – Moje maďarská otázka od Rudolfa Chmela a Čo s našimi Maďarmi od Miroslava Kusého, což ani jedno není historická práce. Pak ještě připomněla Štefana Šutaje, aniž by věnovala pozornost

specifičnosti jeho prací, a do jednoho pytle jako autory věnující pozornost maďarské menšině strčila Katalin Vadkerty (maďarská autorka žijící na Slovensku, která napsala devítisetstránkovou publikaci o postavení maďarské menšiny na Slovensku v letech 1945-1948), Dagmar Čiernou-Lantayovou (slovenská historička zabývající se slovensko-maďarskými vztahy) a László Szarku (maďarský historik). Pokud se týče výzkumu maďarské menšiny na Slovensku, chybí analýza prací jak slovenských historiků, tak slovenských historiků maďarské národnosti. Jedinou zmínkou o nich bylo autorčino obecné konstatování, že historici maďarské minority publikují v obou jazycích, mají kontakt s maďarskou historiografií a že jejich interpretace dějin je v pokušení být kontroverznější než v Maďarsku. Přitom historická literatura z pera slovenských Maďarů, týkající se maďarské menšiny na Slovensku, je rozsáhlá. Navíc je literatura této provenience, vydávaná po roce 1990, ve své převážné většině oproštěna od nacionalistického balastu a její vývody jsou opřeny o důslednou analýzu archivních dokumentů a materiálů. Za podstatný nedostatek považuji i to, že byla zcela opomenuta nová slovenská literatura zabývající se slovensko-maďarskými vztahy.

IV. kapitola věnovaná maďarské historiografii je strukturována obdobně jako kapitola předchozí. Rovněž se nejprve věnuje maďarské historiografii do roku 1989. Uvádí, že v Maďarsku vždy existovalo pevné spojení mezi historiografií a politikou a tvrdí, že v Maďarsku si mnoho akademiků podrželo jak svůj socialistický pohled, tak funkce z 80. let. Stejně jako v předchozí kapitole bez jakéhokoli komentáře podává pouhý výčet nových historických institucí, seminářů, programů, nadací. V podkapitole Témata, přístupy, pojetí překvapivě zaměřuje pozornost na přehled prací z období středověku, aby se pak náhle věnovala přehledu literatury zabývajících se maďarskými liberály v 19. století. Rovněž tento přehled literatury nemá žádný řád, autorka přeskakuje nelogicky z jednoho tématu do druhého, a přestože má jít o maďarskou historiografii po roce 1989, uvádí práce vyšlé v 70. a 80. letech. Opět jde jen o velmi povrchní, nesourodý a přitom neúplný výčet autorů a témat bez jakéhokoli hodnocení. V podkapitole nazvané Sousedé vevnitř a venku se objevuje stejná chyba jako ve III. kapitole o slovenské historiografii – staví pojmání dějin Židů a dějiny území historických Uher do jedné roviny. Pak přechází k dějinám Slovenska a střední Evropy, zde připomenut jen László Szarka, zato však zařazuje do svého přehledu maďarský překlad Kováčových Dějin Slovenska. Opět chybí reflexe zpracování maďarsko-slovenských vztahů vůbec a v letech 1945-1948 zvláště. Ve vztahu k Rumunsku jde opět jen o nekonceptní, nesourodý přehled, který pokračuje i v části se zavádějícím názvem Historiografický výzkum. Opět se jedná o pel-mel výčet témat, kterými se maďarská historiografie zabývá, jako jsou sociální dějiny, dějiny měst, dějiny všedního dne, práce zaměřené na jednotlivé sociální skupiny a povšechná konstatování. Zásadní témata jako je fenomén Trianon, maďarská zahraniční politika, Maďarsko za války, respektive jejich nová zpracování, zcela absentují.

Neduhy podobného rázu jako předchozí dvě kapitoly trpí i kapitola V., nazvaná Proces srovnání, která by měla být vyvrcholením celé práce. Jak autorka v úvodu této kapitoly uvádí, pro srovnání použila pět knih – syntetických dějin maďarské produkce a šest knih produkce slovenské, které podle ní splňují kritéria, jež využívá ve své metodologii. Já se však domnívám, že tento výběr pro komparaci je příliš úzký a omezený pouze na národní dějiny, zvláště je-li prezentován a zevšeobecňován jako „celá“ historiografie a v konečném výsledku zaměřen především na srovnání Kováčových Dějin Slovenska a Kontlerových Dějin Maďarska. Stejně jako předtím vybírá ad hoc události, aniž by bylo jasné, proč právě tyto. Omezuje se v podstatě jen na citáty, které často ani neodpovídají tomu, co autorka chtěla sdělit, a navíc jeden stejný citát je použit několikrát na různé příklady (Kováč o vytvoření hranic Slovenska). V části nazvané Terminologie avizuje, že existuje velká diskrepance v tom, jakou terminologii slovenská respektive maďarská historiografie používá, pak se ale

zaměří na marginálie, které s terminologií nemají co dělat. Jako příklad uvádí z Romsicových Dějin Maďarska XX. století jeho poznámku o svolání rakouského parlamentu v květnu 1917, které se ve slovenských dějinách neobjevuje. Jiným důkazem terminologických rozdílů pro autorku představuje v maďarské historiografii užívání pojmu Hungary, resp. Magyarország. To je ale záležitost čistě jazyková, národnostně bezpříznaková, v maďarštině neexistuje ekvivalent k slovenskému pojmu Uhorsko. V části nazvané Národní nepřítel autorka konstatuje, že Trianon byla pro Maďarsko velká tragedie, kdy obviňována je Dohoda a její politika a nepřátelé jsou nové státy kolem Maďarska a spolupráce Malé dohody. Otázku Trianonu zmiňuje autorka i v podkapitole Symbolická událost a tvrdí, že maďarská historiografie hodnotí trianonský mír jako frustraci a iracionalitu, a vyvozuje z toho maďarský nacionalismus. Pokud se týče slovenské historiografie, tam národního nepřitele charakterizuje na základě práce Milana Ďuricy a jako symbolickou událost uvádí Slovenské národní povstání. Závěrečná část V. kapitoly je nazvána Formální charakteristika. Uvádí, kolik stránek, map a obrázků je věnováno v maďarských dějinách období 1918-1990, což nemá žádnou vypovídací hodnotu (Kontlerovy dějiny zahrnují období od stěhování národů do současnosti, Romsicovy jen 20. století), a stejně tak je to u slovenských syntéz. Kromě toho u uváděných slovenských syntéz chybí odkaz na podstatně odlišný pohled jednotlivých prací ve vztahu k meziválečnému Československu a Slovenskému štátu i v hodnocení SNP.

Z takového přehledu lze jen těžko k nějaké smysluplné komparaci dojít. Přitom právě ve vztahu k fenoménu Trianon je možno sledovat proměnu postoje maďarské historiografie. V jednom bodě se hodnocení tohoto jevu maďarskými historiky nezměnilo: trianonský mír byl špatný. Toto hodnocení však vychází z odlišných pozic. Meziválečná maďarská historiografie chápala Trianon jako tragedii maďarského národa, srovnatelnou s rozdělením země za turecké okupace. Největší vinu přičítala především zrádné politice velmocí, odpovědnost za něj pak svalovala i na vůdce revolucí 1918-1919. Zbavena ideologické podřízenosti, současná maďarská historiografie dospěla ke kritickému zhodnocení dějinných událostí a jejich střízlivé interpretaci, schopna kritického odstupu k vlastním dějinám – v hodnocení národnostní politiky Károlyiho vlády, v novém pohledu na Republiku rad, ale zejména ve zhodnocení přístupu tehdejší maďarské politiky k mírové smlouvě a k odsouzení její politiky revize, stejně jako ke kritickému hodnocení politiky spojenectví s Hitlerem. Na druhé straně jako nacionalistická a šovinistická není spatřována jen zahraniční politika trianonského Maďarska, ale stejně tak i politika nástupnických států a zejména společenství Malé dohody. Pohled slovenské strany, slovenské historiografie na fenomén Trianonu je diametrálně odlišný. Trianon je vnímán jako potvrzení, legalizování hranic nového státu, potvrzení jeho národní a státní identity. Z toho důvodu jsou pak jakékoli zpochybnění trianonské smlouvy či jakýkoli odkaz na eventuální křivdy a nespravedlnosti chápány jako útok na slovenskou národní a státní svrchovanost a integritu slovenského území. Rovněž tak v interpretaci a hodnocení dalších dějinných událostí, považovaných oběma národními společenstvími za klíčové, existuje naprosto zřejmá nekompatibilita. Tato důležitá klíčová témata, předurčená k dvojímu pohledu (1848-49, 1867, 1938, válka, 1945-1948), v předkládané práci bohužel chybí.

V závěrečném shrnutí pak autorka konstatuje, že její první hypotéza se potvrdila, druhá pak nikoli. Na další otázky, které si kladla, tedy ze skutečné analýzy vyplývající charakteristika jednotlivých historiografií a jaký je výsledek srovnání, jsem odpověď nevyčetla. Pokud se týče připojené bibliografie, na první pohled působí impozantně (téměř sedmáct stran), při bližším pohledu je stejně tak nesourodá jako jsou historiografické přehledy v kapitolách III. a IV. Obsahuje plno marginálních prací nebo práce čistě publicistického charakteru, na druhé straně pak chybí množství významných autorů vůbec nebo jejich zásadních historických prací (z maďarské literatury např.. Magda Ádám, András Baka, Csaba Békés, László Borhi, Mihály Bihari, József Galántai, Jenő Gergely, Mihály

Fülöp a Péter Sipos, Péter Gasztonyi, István Kertész, Judit Hamberger, László Lengyel, Attila Ágh a další a další, stejně jako odkazy na množství edic dokumentů, pamětí a životopisů (např. Istvána Bethlena, Gyuly Gömböse, Miklóse Horthyho, Mátyáse Rákosiho, Jánose Kádára, Imre Nagye, kardinála Mindszentyho atd.atd.). Obdobně jsou mezery ve slovenské historiografii, nedostatkem je už zmíněná absence maďarských menšinových historiků. Kromě toho by větší přehlednosti v tomto případě prospělo i uvedení slovenských a maďarských prací odděleně.

K celkovému hodnocení: Cíl, který si autorka vytkla, jeho zdůvodnění a postupy, které anoncovala použít, to vše při splnění zadání by bylo hodno pozornosti. V konkrétním zpracování ale autorka zklamala, nedokázala dát svému postupu jasný řád a v množství materiálu se utopila. Tím, že chtěla obsáhnout všechna témata, nutně místo skutečné analýzy předvedla jen přehled historické produkce, navíc značně nesourodý a povrchní. Na mnoha místech se uchýlila jen k nic neříkajícím klišé. Zcela jsem nepochopila, proč si ke srovnání maďarské a slovenské historiografie zvolila právě několik syntetických zpracování národních dějin. Domnívám se, že užitečnější by bylo zvolit obrácený postup – omezit se na několik vybraných témat z maďarských a slovenských dějin srovnáním prací více autorů.

Jsem toho názoru, že v této podobě práce dostatečně nevyhovuje nárokům, kladeným na disertační práce. Pokud bych však byla se svým názorem osamocena, tj. další posudky byly vstřícnější, nebudu na něm zarputile trvat.

Eva Irmanová

